

ОСОБЛИВОСТІ УТВОРЕННЯ ГРУП ВЗАЄМОПОВ'ЯЗАНИХ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ ТА УПРАВЛІННЯ НИМИ

© Литвиненко Н.О., 2014

Проаналізовано основні правові та економічні засади утворення груп взаємопов'язаних підприємств як системи бізнесу в Україні та виокремлено основні рівні управління у багатоланковій організаційній структурі групи підприємств, пов'язаних відносинами контролю–підпорядкування. Результати теоретичного дослідження є передумовою для розроблення напрямів удосконалення практичних засад щодо ефективного управління процесами розподілу та перерозподілу ресурсів у межах груп та об'єднань підприємств шляхом організації раціональної системи обліку і звітності.

Ключові слова: підприємство, відокремлений структурний підрозділ, материнське підприємство, дочірнє підприємство, асоціація, корпорація, концерн, консорціум, група пов'язаних сторін, управління.

N.O. Lytvynenko

Lviv Polytechnic National University

PECULIARITIES OF THE FORMATION OF GROUPS OF RELATED ENTERPRISES IN UKRAINE AND THEIR MANAGEMENT

© Lytvynenko N.O., 2014

The basic legal and economic principles for the formation of groups of related companies as business system in Ukraine have been analyzed. It was found out that the modern group of related enterprises have complex multilevels organizational structure, as each of the participants of the economic entity (each company) can have both an extensive network of structural subdivisions (branches and representative offices), subsidiaries and participate in joint activities. This group of companies determined that for business diversification and capital it is necessary to organically combine different types of economic activity.

A characteristic feature of groups of interconnected companies is several levels of management, not only within the group but also directly at the level of each individual entity included in its composition. In the group of related companies at least three levels of government may exist where each individual group member is divided into sub-levels depending on the legal requirements for the formation of management. The first (lowest) level of complex hierarchical structure of interconnected entities is a separate unit of the company or joint activity without establishing a legal entity. The second is the entity itself. The third level can impersonate an entity that has a controlling interest in the company, which is the second element of the complex organizational structure of interrelated economic enterprises or business association.

The above mentioned number of levels of controlling groups of related companies is minimal because multilevel structure of each of the management structures is possible.

The results of theoretical research are prerequisites for the development of improving practical framework for effective management of the processes of distribution and

redistribution of resources within groups and associations of enterprises by organizing a rational system of accounting and reporting.

Key words: enterprise, a separate unit, parent, subsidiary, association, corporation, concern, consortium, a group of related parties, management.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її взаємозв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Економічні перетворення, які перманентно відбуваються в економіці країни, орієнтовані передусім на розширення сфер впливу, формування ефективної системи функціонування капіталу суб'єктів господарювання: його консолідацію, ефективний розподіл та здатність контролювати фінансові потоки. Щоб ефективно функціонувати в умовах конкуренції та мати можливість реалізації значних фінансово-промислових проектів, підприємствам уже недостатньо провадити фінансово-господарську діяльність у межах окремих суб'єктів господарювання, тому вони об'єднуються у групи підприємств.

Визначальними чинниками, які зумовлюють утворення різноманітних об'єднань підприємств, є потреба в об'єднанні капіталів суб'єктів господарювання, кредитно-фінансових установ та інших організацій з метою максимізації прибутку, підвищенні ефективності виробничих і фінансових операцій, посиленні конкурентоздатності на внутрішньому і зовнішньому ринках, зростанні економічного потенціалу всієї групи загалом і кожного із її учасників зокрема.

В економіці України групи взаємопов'язаних підприємств представлені холдинговими компаніями (холдингами), які з погляду обліку є консолідованими групами, промислово-фінансовими групами та транснаціональними корпораціями. Економісти-аналітики виділяють в Україні понад шістдесят фінансово-промислових груп, на підставі фактичної наявності об'єднань пов'язаних підприємств, що перебувають під прямим чи опосередкованим контролем, а також суттєвим впливом юридичної або фізичної особи (групи осіб). До найбільших промислово-фінансових груп (кількість підконтрольних підприємств у яких перевищує 50) належать: «СКМ», «Приват», «ІСД», «Інтерпайп», «Фінанси і кредит» та «Полтавський ГОК».

Найбільша українська група підприємств – «Систем Кепітал Менеджмент» (ПрАТ «СКМ») лідує у гірничо-металургійній галузі, енергетиці, банківському бізнесі, страхуванні, телекомунікаціях, медіа-бізнесі, нерухомості, спорті, ритейлі тощо. Сфера інтересів групи «Приват» охоплює фінанси, телекомунікації, металургію, коксохімію, нафтовий бізнес [1, с. 182–183].

Групи підприємств та господарські об'єднання утворюються не лише на основі приватного капіталу, але й за рішенням держави та за її участю. Це стосується насамперед великих об'єктів стратегічних та системних галузей, в яких створено державні групи підприємств: у паливно-енергетичному комплексі (концерн «Укратомпром»); космічній галузі (Національне космічне агентство України (НКАУ)); галузях літакобудування (концерн «Авіація України»); залізничних перевезень (Державна адміністрація залізничного транспорту «Укрзалізниця»), а також торгівлі, зберігання зерна, використання надр.

На особливу увагу серед груп та об'єднань взаємопов'язаних підприємств, що функціонують в Україні, заслуговує недержавна система суб'єктів господарювання споживчої кооперації, якими є споживчі товариства, спілки споживчих товариств та Центральна спілка споживчих товариств України (Укоопспілка), яка управляє підпорядкованими їй суб'єктами господарювання.

Створення груп та об'єднань підприємств є об'єктивною практикою сучасної глобалізованої та трансформаційної вітчизняної економіки. Зміни на макро- та мікрорівні зумовлюють потребу перебудови організаційної структури управління діяльністю груп підприємств та необхідність адаптації складноструктурних суб'єктів господарювання до гнучкіших організаційних структур управління, спроможних ефективно функціонувати у мінливому економічному середовищі.

Вищевикладені факти засвідчують актуальність теми дослідження та зумовлюють його мету.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ґрунтовне дослідження правових проблем створення та діяльності промислово-фінансових груп в Україні здійснив колектив авторів під керівництвом М. К. Галянтича [2], окремі аспекти організації процесів інтеграції фінансово-

промислових груп аналізувала О. З. Стожок [3].

Сутність та значення агрохолдингів як інтеграційної форми господарювання в аграрному бізнесі були предметом дослідження проф. Г. В. Черевка [4]. Теоретичні та практичні аспекти розвитку торговельних холдингових компаній в Україні систематизувала О. А. Романенко [5].

Окремі аспекти економічних та правових засад утворення груп взаємопов'язаних підприємств холдингового типу у контексті наукових досліджень щодо організації обліку і формування консолідованої звітності юридичної особи та її дочірніх підприємств були у центрі уваги В.М. Костюченко, яка проаналізувала теоретичні та економіко-правові засади об'єднання підприємств [6] та проф. М. Р. Лучка, який під час дослідження теоретичних основ формування концепції консолідації фінансової звітності проаналізував організацію і розвиток процесу інтеграції корпоративних структур [7].

Проте узагальнені правові та економічні засади утворення груп взаємопов'язаних підприємств (не лише промислово-фінансових та холдингового типу), що визначають організаційну структуру групи та основні рівні управління ними, що є передумовою для розроблення напрямів удосконалення практичних засад щодо ефективного управління процесами розподілу та перерозподілу ресурсів у межах груп та об'єднань підприємств, у дослідженнях вищезазначених вітчизняних вчених та науковців залишаються недостатньо розкритими.

Метою статті є аналіз правових та економічних процесів створення груп та об'єднань підприємств як системи бізнесу та виокремлення основних рівнів управління у багатоланковій організаційній структурі групи взаємопов'язаних суб'єктів господарювання.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Групи підприємств, пов'язані відносинами контролю–підпорядкування, розвиваються від простих до складних форм. Простою формою можна вважати підприємство, яке є системою, «тобто сукупністю взаємопов'язаних, взаємодіючих елементів, що складають цілісне утворення із властивостями, відмінними від властивостей складових елементів» [9, с. 44].

Підприємство – самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності [9]. Підприємство є юридичною особою, має відокремлене майно, самостійний баланс, рахунки в установах банків, печатку зі своєю назвою та ідентифікаційним кодом. До складу підприємства не входять інші юридичні особи [9, ст. 62]. Залежно від кількості учасників, які утворюють підприємство, воно може бути корпоративним (підприємство з двома або більше засновниками) та унітарним (створене одним засновником). Суб'єкти господарювання мають право відкривати свої філії, представництва, інші відокремлені підрозділи без створення юридичної особи, погоджуючи питання про розміщення таких підрозділів підприємства з відповідними органами місцевого самоврядування.

Підприємство як окремий суб'єкт господарювання може мати дволанкову структуру управління. Її нижчий рівень формують відокремлені структурні підрозділи (філії або представництва), як виділені, так і не виділені на самостійний баланс, а вищу ланку – безпосередньо підприємство як окрема юридична особа, що створила відокремлені структурні підрозділи.

Крім виділення структурних підрозділів на окремий баланс та реєстрації філій і представництв, відповідно до норм глави 77 Цивільного кодексу України підприємство може стати учасником як договору про спільну діяльність, так і різноманітних господарських об'єднань та груп. Господарські об'єднання утворюють, поєднуючи господарську діяльність (виробничу, комерційну та інші види діяльності).

Об'єднання підприємств – це господарська організація, утворена у складі двох або більше суб'єктів господарювання з метою координації їх виробничої, наукової та іншої діяльності для виконання спільних економічних та соціальних завдань. Такі господарські об'єднання, як асоціації, корпорації, консорціуми, концерни, інші об'єднання підприємств, передбачені законом, мають вищі органи

управління (загальні збори учасників) та утворюють виконавчі органи, передбачені у їх статуті.

В асоціаціях та корпораціях відносини між учасниками регулюються на договірній основі. Створюють такі групи підприємств з метою постійної координації господарської діяльності суб'єктів господарювання, що об'єдналися. Консорціум та концерн належать до господарських об'єднань підприємств, що діють на підставі статуту. Учасники консорціуму створюють його, щоб досягти певної спільної господарської мети.

Внаслідок операцій з придбання, злиття та поглинання утворюються різні об'єднання та групи. «За характером впливу організаційних форм на структуру об'єднань можна виокремити такі типи об'єднань:

1) юридичне об'єднання, яке є наслідком злиття, консолідації, корпоративної ліквідації та статутного злиття (консолідації), придбання (поглинання);

2) економічне об'єднання, що є наслідком придбання, за якого підприємства після об'єднання залишаються самостійними юридичними одиницями.

У результаті економічного об'єднання придбане підприємство набуває статусу дочірнього підприємства, а підприємство-покупець стає материнською компанією» [10, с. 16–17].

Під групою пов'язаних сторін розуміємо економічне об'єднання юридично самостійних суб'єктів господарювання та фізичних осіб, стосунки між якими дають змогу одному підприємству чи фізичній особі контролювати іншого суб'єкта господарювання або істотно впливати на прийняття фінансових і оперативних рішень іншою стороною. До групи взаємопов'язаних підприємств зараховуємо економічне об'єднання юридично самостійних суб'єктів господарювання, стосунки між якими зумовлюють можливість одного підприємства контролювати інше або суттєво впливати на ухвалення фінансових і оперативних рішень іншою стороною. В одній групі взаємопов'язаних підприємств може бути більше ніж одна консолідована група.

Спільними рисами підприємств, пов'язаних відносинами контролю–підпорядкування, є наявність економічно взаємопов'язаних суб'єктів господарювання, які утворюють єдиний економічний механізм і є самостійними з погляду права. Основа взаємозв'язку під час формування групи – участь головного підприємства в залежних (дочірніх, асоційованих та спільних підприємствах).

Сучасні групи пов'язаних підприємств мають складну багатоланкову організаційну структуру, оскільки кожен із учасників такого економічного утворення (кожне підприємство) може мати одночасно розгалужену мережу відокремлених структурних підрозділів (філій та представництв), дочірніх підприємств та брати участь у спільній діяльності. Склад такої групи підприємств визначається тим, що задля диверсифікації бізнесу та капіталу необхідно органічно поєднувати різні види економічної діяльності.

Загальну структуру групи пов'язаних підприємств холдингового типу, в якій функції управління (апарат управління) зосереджено в головному підприємстві групи, наведено на рис. 1.

Характерною особливістю груп взаємопов'язаних підприємств є кілька рівнів управління не лише в межах групи, але й безпосередньо на рівні кожного окремого суб'єкта господарювання, що входить до її складу. У групі взаємопов'язаних підприємств може бути щонайменше три рівні управління, які всередині кожного конкретного учасника групи поділятимуться на підрівні, залежно від законодавчих вимог щодо формування органів управління.

Першим (найнижчим) рівнем (ланкою) управління складної ієрархічної структури групи взаємопов'язаних суб'єктів господарювання є відокремлений структурний підрозділ підприємства або спільна діяльність без створення юридичної особи. Другий – це безпосередньо підприємство як суб'єкт господарювання. Третій рівень може уособлювати суб'єкт господарювання, що володіє контрольним пакетом акцій підприємства, яке є другою ланкою складної організаційної структури економічної групи взаємопов'язаних підприємств чи господарського об'єднання.

Вказана вище кількість рівнів управління групою пов'язаних підприємств є мінімальною, оскільки можлива багаторівнева структура органів управління кожного зазначеного рівня керівництва

Зокрема, у структурі органів управління акціонерного товариства (як окремого суб'єкта господарювання) виділяють три рівні: загальні збори акціонерів, які є вищим органом керівництва, наглядова (спостережна) рада та виконавчий орган, який може бути одноосібним (в особі директора чи генерального директора) або колегіальним (правління, дирекція) [12].

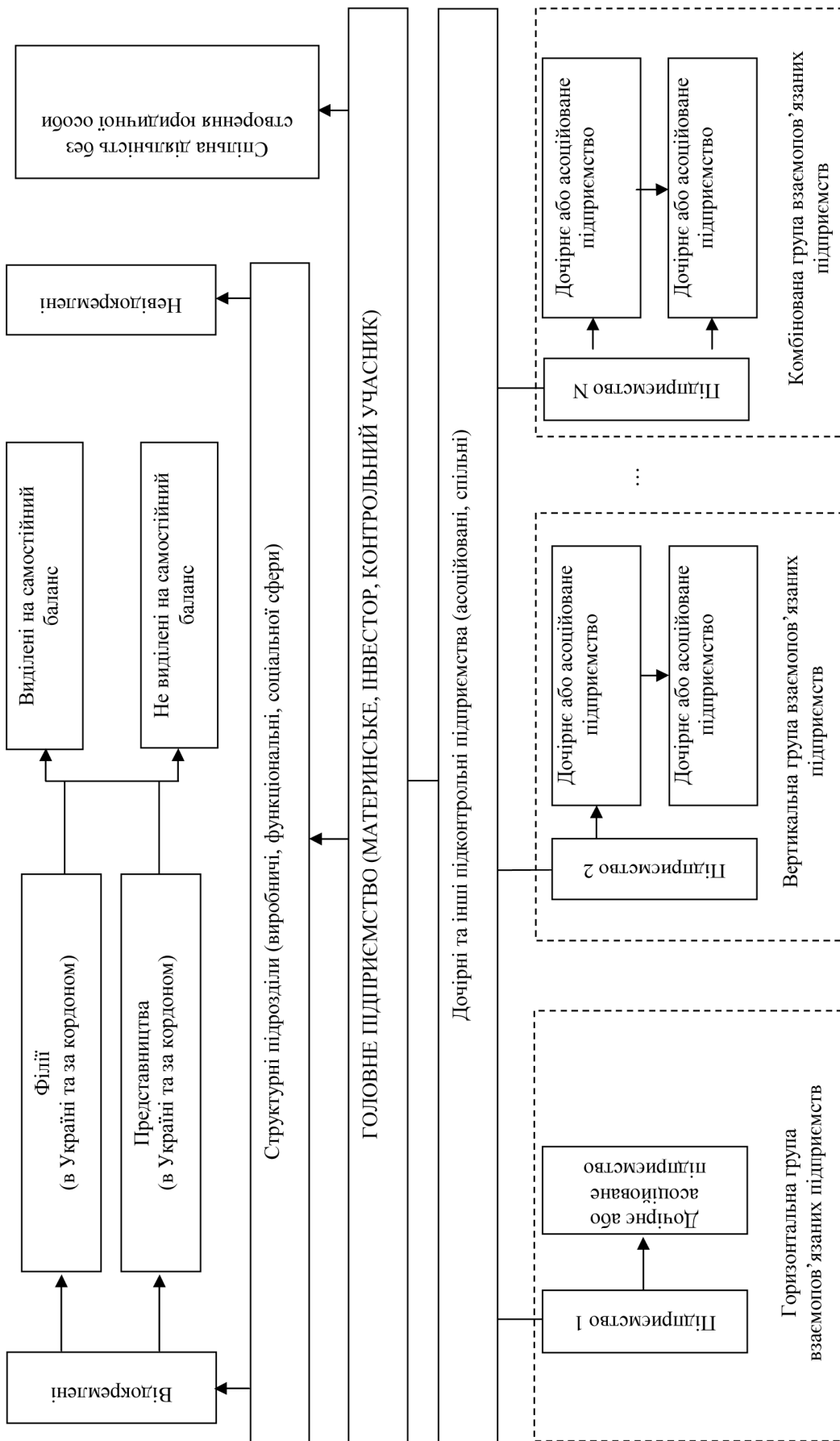

Рис.1. Схематичне зображення структури групи пов'язаних підприємств холдингового типу, в якій функції управління (апарат управління) зосереджено в головному підприємстві групи*

* Розробка автора [11, с. 59].

Органи управління групами підприємств можуть зосереджуватися в головному підприємстві

групи взаємопов'язаних суб'єктів господарювання (якщо таке підприємство можна виокремити). Відповідно контроль над поточними операціями та ухваленням рішень підконтрольним підприємством може реалізувати директор, виконуючи свої функції у материнському та дочірньому підприємствах, тобто суміщаючи управлінські посади. Тобто виконавчим органом підконтрольного підприємства може бути структура, сформована материнською компанією. Як результат, управління дочірнім підприємством здійснюватиметься через виконавчий орган материнського підприємства. Цим досягається інтеграція апаратів управління дочірньої та материнської компаній. Розподіл компетенцій між ними визначається виключно внутрішньофірмовим адміністративним регламентом. Щодо дочірніх підприємств керівництво групи може користуватися звичними інструментами прямої дії – наказами, вказівками, регламентами, посадовими інструкціями.

Такий підхід відповідає нормі Господарського кодексу, передбаченій для господарських об'єднань. Вона визначає, що «здійснення управління поточною діяльністю об'єднання підприємств може бути доручено адміністрації одного з підприємств (головного підприємства об'єднання) на умовах, передбачених установчими документами відповідного об'єднання» [9].

Під головним підприємством групи (ГПГ) (материнським, контрольним учасником, підприємством-інвестором), залежно від кваліфікованого пакета акцій, а також економіко-правових та управлінських відносин, ми розуміємо суб'єкта господарювання, який має правові та економічні підстави для здійснення контролю або істотного впливу на підконтрольні підприємства (дочірні, асоційовані). Якщо ж з-поміж підприємств, що входять до складу групи пов'язаних суб'єктів господарювання, неможливо виділити головне (материнське підприємство чи контрольного учасника), зокрема у разі перехресного володіння акціями, то органи управління групою підприємств можна виділити як окреме надфірмове утворення у вигляді корпоративного центру, адміністрації чи компанії з управління (управлінської компанії). Вона здійснює поточне управління підприємствами групи, їх відокремленими підрозділами та спільною діяльністю, крім того, зобов'язана регулювати діяльність з перерозподілу капіталу в межах групи чи об'єднання підприємств.

У багатоланкових групах підприємств одним із ключових питань є ступінь централізації органів управління, які можуть бути або зосереджені в головному підприємстві групи, або виділені як окреме надфірмове утворення у вигляді корпоративного центру чи компанії з управління (управлінської компанії), яка здійснює поточне управління підприємствами та відокремленими підрозділами, а також зобов'язана регулювати діяльність з перерозподілу капіталу в межах групи чи об'єднання підприємств.

Структуру групи взаємопов'язаних підприємств, у якій виокремлено управлінську компанію, наведено на рис. 2.

Отже, сучасні групи підприємств та об'єднань мають складну багатоланкову організаційну структуру та ієрархічну побудову органів управління, що, своєю чергою, дає можливість забезпечити досягнення основної мети їхнього функціонування: розширення сфер впливу, консолідації капіталу, його ефективний розподіл та здатність контролювати фінансові потоки.

Організаційна структура групи підприємств визначає вид, обсяги та її елементи як складові певної системи, а також фінансові взаємозв'язки (до яких належать способи розподілу та передавання частково чи повністю доходів та витрат від одного учасника групи до іншого), які виникають в її межах. Своєю чергою, організаційно-правова форма суб'єктів господарювання, які входять до складу такої системи, їх підпорядкованість, а також юрисдикція країни реєстрації визначають як структуру капіталу (акціонерний, пайовий), так і структуру органів управління та розподіл голосів в управлінні кожного учасника групи взаємопов'язаних підприємств.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Аналіз правових та економічних процесів створення груп та об'єднань підприємств як системи бізнесу дав змогу систематизувати основні види груп взаємопов'язаних підприємств, сформулювати узагальнену організаційну структуру групи взаємопов'язаних підприємств холдингового типу та виокремити її основні рівні управління.

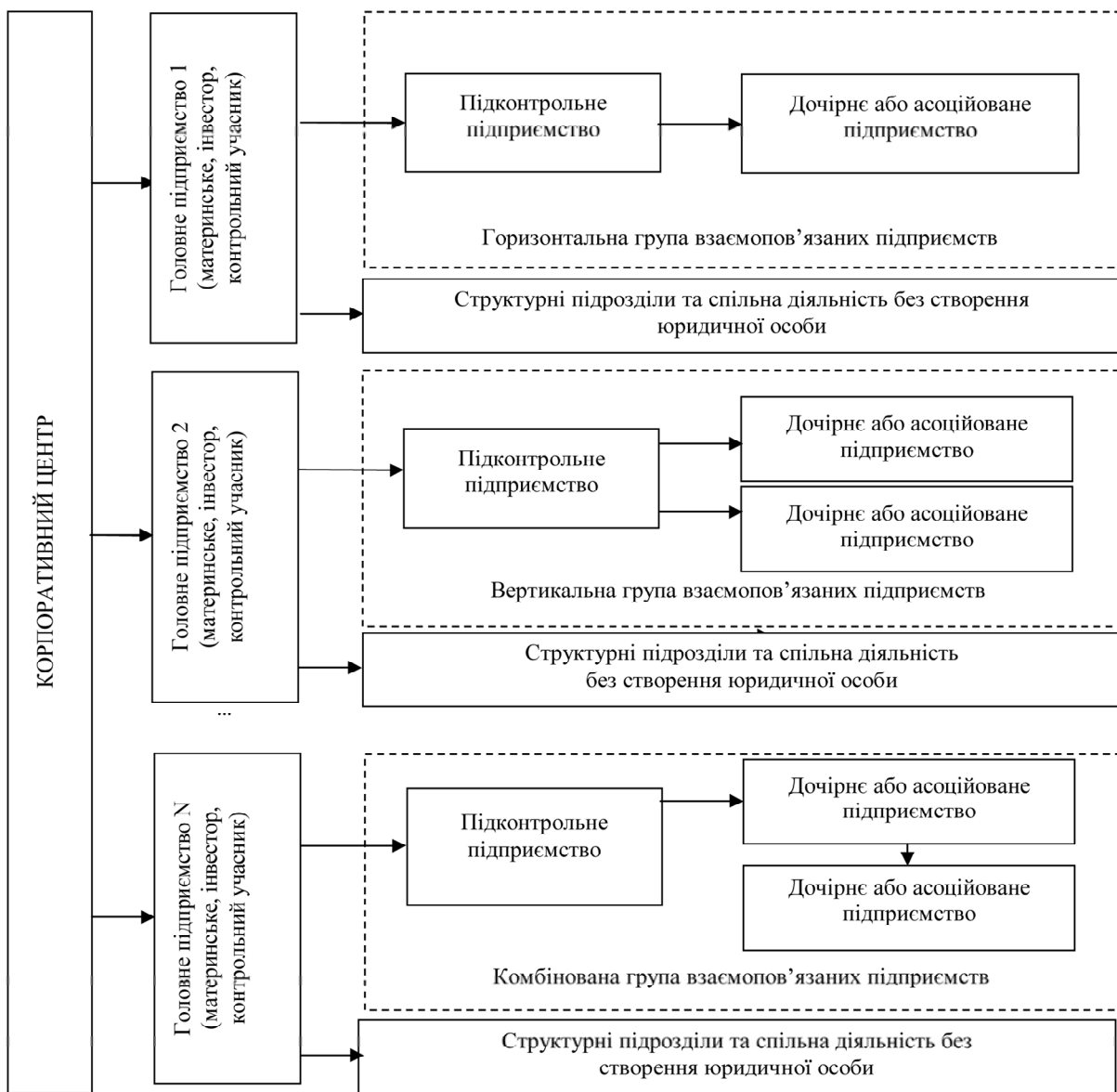

Рис. 2. Схематичне зображення структури групи пов'язаних підприємств холдингового типу, в якій функції управління (апарат управління) зосереджено у надфірмовому утворенні (корпоративному центрі)*

* Розробка автора [11, с. 62]

З'ясовано, що сучасні групи пов'язаних підприємств мають складну багатоланкову організаційну структуру, оскільки кожен із учасників такого економічного утворення може мати одночасно розгалужену мережу відокремлених структурних підрозділів (філій та представництв), дочірніх підприємств та брати участь у спільній діяльності. Характерною особливістю груп взаємопов'язаних підприємств є кілька рівнів управління не лише в межах групи, але й безпосередньо на рівні кожного окремого суб'єкта господарювання, що входить до її складу. У групі взаємопов'язаних підприємств може бути щонайменше три рівні управління, які всередині кожного конкретного учасника групи поділятимуться на підрівні, залежно від законодавчих вимог щодо формування органів управління.

Результати проведеного дослідження є передумовою побудови раціональної системи організації обліку та контролю розрахункових взаємовідносин між учасниками групи та їх достовірного розкриття під час оприлюднення корпоративної фінансової звітності.

1. Пугачова М. В. Статистичний моніторинг функціонування груп підприємств / М. В. Пугачова, Л. О. Яценко // Моделювання та інформ. системи в економіці [Електронний ресурс] : зб. наук. праць /

М-во освіти і науки, молоді та спорту України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана» ; відп. ред. В. К. Галіцин. – 2011. – Вип. 84. – С. 180–193. 2. Правові проблеми створення та діяльності промислово-фінансових груп в Україні: монографія / за ред. М.К. Галянтича. – К. : НДІ приватного права і підприємництва, 2009. 3. Стожок О.З. Фінансово-промислові групи в Україні та організаційні механізми їх удосконалення / О.З. Стожок // Вісник ЖДТУ № 1(47). Серія «Економічні науки». – 2009. – Вип. № 1 (47). – С.205–207. 4. Черевко Г.В. Агрохолдинги як нові організаційні форми крупнотоварного господарювання в агробізнесі України / Г.В. Черевко // Аграрна економіка. – 2012. – Т. 5, № 1. –2. – С. 32–39. 5. Романенко О. А. Аналіз і контроль формування та використання фінансових ресурсів холдингових компаній: дис... канд екон. наук: 08.00.09 / О.А. Романенко; Київський національний торговельно-економічний університет – К., 2008. – 209 с. 6. Костюченко В. М. Методологія й організація обліку і аналізу діяльності юридичної особи та її дочірніх підприємств як єдиної економічної одиниці: дис... д-ра екон. наук: 08.00.09 / В.М. Костюченко. – Київський національний економічний ун-т ім. Вадима Гетьмана. – К., 2008. – 410 с. 7. Лучко М. Р. Консолідована фінансова звітність: системний підхід до побудови та розвитку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: спец. 08.00.09 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит» / М.Р. Лучко. – К., 2008. – 29 с. 8. Кузьмін О. Є. Теоретичні та прикладні засади менеджменту : навч. посіб. / О. Є. Кузьмін, О. Г. Мельник. – 3-тє вид., доп. і перероб. – Львів : Нац. ун-т «Львівська політехніка» (Інформаційно-видавничий центр «ІНТЕЛЕКТ» + Інститут післядипломної освіти); «Інтелект-Захід», 2007. – 384 с. 9. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436–IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15>. 10. Костюченко В. М. Облік і аналіз діяльності групи підприємств як єдиної економічної одиниці : монографія / В. М. Костюченко. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 504 с. 11. Литвиненко Н.О. Бухгалтерський облік та контроль внутрішніх розрахунків : дис... канд. екон. наук: 08.00.09 / Н.О. Литвиненко; Львівська комерційна академія. – Львів, 2012. – 340 с. 12. Закон України «Про акціонерні товариства» від 17.09.2008 р. № 514–VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws>.